

GLAZBA

PJEV IZRAŽEN BOŽJIM JEZIKOM LJEPOTE

don Ivan Marčić

svećenik Trebinjsko-mrkanske biskupije
student V. godine Instituta za crkvenu glazbu

“Ima nečeg transcendentno neokončanog u glazbi što ne može izraziti ni jedno pjesništvo, osim možda onoga koje bi glazba razvila iz sebe same. Otvorenost te umjetnosti pokazuje ujedno na naročito impresivan način da i za sadržajne odnose drugih umjetnosti još nije došla večer sviju dana” (E. Bloch). Otvorenost glazbe kao umjetnosti svakako je plod rađanja. Ljepota kao takva nužno je plod onoga što umjetnost nosi u sebi kao sadržaj, ona sebe otvara slušatelju koji se trudi primiti u svoje biće ljepotu koju glazba, odnosno glazbeno djelo pruža. Svako djelo koje možemo okarakterizirati kao umjetničko u sebi sadržava elemente koji ga čine lijepim, bilo vizualno, bilo auditivno, bilo drugim osjetilima. Ne postoji jedan način, neko pravilo za estetsko doživljavanje umjetnosti, umjetnost je uvijek subjektivna, kako u nastajanju, tako i u doživljaju. Svaki čovjek koji želi sudjelovati na umjetnosti, sudjeluje na taj način i u ljepoti umjetnosti, samo na različit način od drugih. Glazba je djelo skladatelja, ona je njegovo dijete, on je poznaje u dubini i samo on u potpunosti može razumjeti zašto je to djelo baš takvo i po čemu je baš ono posebno i za njega posebnije od drugih, dok ostali mogu promišljati nad djelom i otkrivati male elemente onoga što je skladatelj htio izraziti.

Od početka ljudske civilizacije ljudi teže k stvarima koje su lijepe. Ljepota je bila nešto čemu se težilo, što je ljudima godilo, svatko je htio oko sebe imati dio te ljepote. Od samih početaka ljudske misli javlja se u čovjeku potreba za definiranjem onoga što je lijepo. Pokušavalo se na razne načine doći do formule lijepoga, otkrivalo se različite načine za postizanje ljepote, ali nikada se nije uspjelo doći do one krajnje definicije ljepote kao takve. Svako razdoblje imalo je svoje poimanje onoga što je lijepo i ljudi svakog razdoblja uvijek su vjerovali da su njihovi ideali oni pravi, a njihova ljepota ono zaista lijepo. Stoga, za razumijevanje pojma “lijepo” potrebno je, barem ukratko, pogledati na koji način je čovječanstvo kroz povijest shvaćalo estetiku, što je za ljude bilo lijepo i kako se shvaćanje tog pojma uopće razvijalo. Za razumijevanje

same glazbene estetike potrebno je progovoriti i o značenju koji je glazba imala u određenom povijesnom razdoblju jer, iako je uvijek bila prisutna u ljudskom društvu, značenje glazbe bilo je uvijek različito i pristup joj je uvijek bio različit. Također, potrebno je spomenuti na koji su način pojedina djela uspjela više ili manje zadovoljiti samom estetskom kriteriju koji je pred skladatelje postavljalo društvo koje je živjelo u tom razdoblju i kako se glazba kao umjetnost razvijala.

Najstarija estetska razmišljanja nalazimo u drevnim kulturama, koje glazbu poimaju pomalo kozmogonijski. Poteškoću pri rekonstrukciji njihovih misli svakako stvara i činjenica da iz tog vremena ne postoje direktni izvori i sva svjedočanstva potječu iz kasnijeg vremena. Ovo razdoblje je razdoblje od Homera pa do 6. ili 5. stoljeća pr. Kr. U ovom razdoblju, u starogrčkom svijetu, mitovi i legende jedno su od najautentičnijih sredstava prenošenja važnosti glazbe. U ovim mitovima svakako pronalazimo autentične elemente. Primjerice, obilje mitova o poeziji i glazbi svjedoči o neposrednoj povezanosti glazbe s religijom i društvenim životom. Pojam glazbe označavao je više različitih aktivnosti koje su se svodile na zajedničku manifestaciju. Tako je učenje lire i poezije bilo obvezno za sve one koji su pohađali školu i spremali se biti ugledni ljudi. Najstariji izvor za te spoznaje svakako su Homerovi epovi Ilijada i Odiseja, u kojima Homer nagoviješta funkciju koju Grci daju glazbi. Iz svega navedenog jasno je vidljivo da su Grci već u ovom prastarom razdoblju imali jasnu viziju da glazba u sebi ima odgojnu dimenziju, moć kojom utječe na uravnoteženost ljudske psihe i daje čovjeku osjećaj smirenosti. Svakako je potrebno shvatiti da glazba ondašnjega vremena nije bila ista kao danas. Glazbu je predstavljala poezija koju se čitalo prema zadanom metru, uz ritam kitare ili lire. Sam način izvođenja bio je jako raširen u staroj Grčkoj, ali nama do danas nije potpuno jasan. Naime, ne postoje zapisane melodije koje su pratile poeziju, ali u samim tekstovima nalaze se stanke koje je moguće objasniti samo kao stanke u kojima je svirao instrument, jer metar drugačije nije mogao biti ispunjen.

Platon i Aristotel, kao sustavni mislioci i intelektualci svoga doba, daju razrađeniji pojam lijepoga. Prema Platonu, ono što je lijepo, lijepo je u sebi i ono je vječno i nepromjenjivo, a očituje se u pravoj mjeri i simetriji. U govoru o glazbi naglašava važnost glazbe u odgoju, jer ona sadržava harmoniju i ritam i stoga on zabranjuje tugaljive i previše raspuštene pjesme, a prednost daje junačkim. Ritam svakako mora biti ujednačen i pristojan, jer umjerenost ritma odgaja dječake za umjerenost u svemu. Dobar čovjek je lijep čovjek i stoga je kroz odgoj potrebno u njega usaditi i u njemu razvijati plemenite vrline. Glazba je idealan put, stoga je potrebno da

ona govori o plemenitim i dobrim stvarima koje će čovjek u sebe usaditi upravo kroz slušanje. Aristotel, kao Platonov učenik, nadopunjava svog učitelja, ali razmišlja na drukčiji način. U njegovu poimanju estetike vlada sredina, srednjomjernost i simetrija, jedinstvo u mnoštvu. Njegovo estetsko simetrijsko trojstvo glasi: početak, sredina i kraj, a to predstavlja uzrok, oblik i svrhu. Lijepo je ono što u sebi ima savršen sklad dijelova. Potrebno je imati savršen odnos između tih triju dijelova, oni trebaju postojati zasebno, ali u isto vrijeme činiti i jedinstvo u stvari. Stvar, pa tako i umjetnost, lijepa je u onoj mjeri u kojoj je u stanju postići to savršeno jedinstvo. Osim toga, uglavnom se slaže s Platonovim naukom o lijepom. I Platon i Aristotel tvrde da je svaka umjetnost, pa tako i glazba, zapravo oponašanje onoga što je lijepo, pokušaj dostizanja onoga što je vječno i nepromjenjivo, a čemu teži svaki pojedinac.

Srednjovjekovna filozofija ne bavi se izravno estetikom, ali ima s njom dodirnih točaka. Augustin u svom djelu *De musica* govori o Bogu kao stvoritelju skladnoga svemira. Bog je trojstveno jedinstvo i najviša ljepota koja uvjetuje svaku drugu ljepotu. Augustin kroz ovaj nauk ponovno aktualizira Aristotelov nauk o savršenom trojstvu u jedinstvu, samo ga stavlja u okvire kršćanske misli te jedinstvo lijepoga poistovjećuje s Presvetim Trojstvom, a stvari su lijepe zapravo onoliko koliko participiraju na biti Trojstva. Toma Akvinski, pak, kaže da je lijepo isto što i dobro, a od njega se razlikuje samo relacijom. Da bi nešto bilo lijepo, potrebne su tri stvari: savršenost, skladnost i sjajnost, a izvor svega dobrog je Bog. Bog je najveće dobro, stoga je i najveća ljepota, svojevrсни ideal koji umjetnost teži postići. Čovjek je stoga povlašten, jer ima mogućnost komuniciranja s Tvorcem, tj. u stanju je komunicirati s onim što je lijepo preko stvari koje mu posreduju tu ljepotu, a to su u prvom redu umjetnička djela. Umjetničko djelo ima onoliko vrijednost koliko je u stanju omogućiti pojedincu komunikaciju s lijepim i koliko je u stanju čovjeka povezati sa svojim Stvoriteljem.

Razdoblje renesanse govori o estetici glazbe na nov način. Filozofska se misao pokušava otrgnuti kršćanskom zaleđu i sve, pa tako i ljepota, dobiva novo tumačenje u kojem glavnu ulogu više ne igra Bog, nego čovjek, a umjetnost prestaje biti posrednik i postaje sama za sebe. Glavni glazbeni teoretičar ovog razdoblja svakako je Johannes Tinctoris, koji u estetskoj procjeni glazbenog djela polazi od prakse, a ne od teoretskih postavki. Tako on vrijednost glazbenog djela, kao i konsonancu i disonancu, ne tumači kao dosad matematički, nego govori o njoj pod psihološkim vidom, preko utjecaja na ljudsku psihu. Na taj način otvara put procjeni djela s obzirom na ugodnost i osjećaje. Vidljivo je da ljudski faktor postaje daleko najbitniji, jer čovjek je onaj koji stvar čini

lijepom i njegov doživljaj djela postaje središte. Ljudska misao se polako udaljava od Boga kao izvora svih stvari i uzroka svega što je lijepo.

U 18. stoljeću počinje sustavno promišljanje o estetici. Značajno ime ovoga razdoblja svakako je Alexander Gottlieb Baumgarten, koji svoje misli iznosi u djelu *Aesthetica*, čime je ova disciplina i dobila ime. On ljepotu naziva savršenstvom koje spoznajemo osjećajima, a savršenstvo je skladna složnost mnogih različitih dijelova u jedinstvenu cjelinu. Prema njemu, savršenstvo je nemoguće jasno spoznati. Ukoliko ju spoznajemo jasno, onda to više nije estetička, nego logička spoznaja. Govor o ljepoti ovijen je nekakvom mistikom. Još uvijek se govori o skladu među dijelovima, ali izbjegava se spominjanje Trojstva. Spoznaja ljepote nije moguća u potpunosti, to znači da u tom razdoblju prevladava stav da čovjek nije u stanju sudjelovati na cjelokupnoj ideji ljepote, nego da svojim umom može dosegnuti tek djelić onoga što ljepota u sebi krije.

Na pragu 20. stoljeća Schopenhauer najavljuje duhovnu krizu svijeta. Umjetnost stoga ima funkciju katarze. Glazba, kao najuzvišenija umjetnost, gubi svojstvo izražavanja osjećaja i postaje najuzvišenije sredstvo katarze. Moderni čovjek nalazi se u krizi i potrebno mu je sredstvo kojim može dosegnuti ono lijepo. Tako je glazba dobila funkciju čišćenja ljudske duše, onu istu funkciju koju je prije vršilo kršćanstvo i ona postaje nadomjestak za Boga, čovjek bira ono što je najbliže onom što je lijepo.

Drugi vatikanski sabor pokušao je dobrim dijelom racionalizirati liturgiju, a otišao je toliko daleko da se počelo nedovoljno poštovati smisao za lijepo, često čak ni u onoj najmanjoj mjeri koja je potrebna za jedno liturgijsko slavlje. Kako je to postignuto? Traži se sudjelovanje liturgijske zajednice, učinkovitost pojedinih ustanova, vjerodostojnost vjere, dok se estetsku vrijednost, na poseban način vizualnu i auditivnu, tj. glazbenu, zanemaruje u cjelokupnoj obrednosti, kao nešto manje bitno ili kao sastavnicu onoga prije navedenog. Umjetnost se marginalizira kao nešto usputno i ne toliko potrebno, a nedostatak smisla za estetiku očituje se na cjelokupnoj umjetnosti, počevši od arhitekture, gdje se u želji za praktičnošću gubi osjećaj Božjega doma, preko likovne umjetnosti gdje sve više prebiva apstrakcija, do glazbe, koja je svedena na minimum, na poseban način po kvaliteti. Ovdje se na poseban način misli na pojavu novih skladbi. To je velikim dijelom posljedica pokušaja tzv. oživljavanja liturgije koji se javljaju na pastoralnom planu, a koji često svoje sudionike u većoj mjeri iritiraju nego smiruju i čine dionicima božanskog otajstva. Iako namjere Sabora vjerojatno nisu išle u

tom smjeru, neke su posljedice bile neizbježne. Potreba za estetski uređenim prostorom tako se danas očituje u gradnji golemih trgovačkih centara koji danas stvaraju jedan novi vid "duhovnosti". Od golemih prozora na vrhu, zelenila, fontana, stvara se savršen prostor u kojemu bi čovjek provodio svoje dane. Stoga je teško ne primijetiti kako ti centri sve više zamjenjuju crkve, kako po važnosti za čovjeka, tako i po svom izgledu.

Razmišljajući o liturgijskoj estetici, potrebno je shvatiti da se ljepota ne rađa izvana, nego je ona rezultat sklada koji određeni objekt sadržava u sebi, tako da ljepota liturgije ne ovisi toliko o raskošnom ruhu i gestama, koliko zapravo o skladu u sebi samoj. Ono što je lijepo sudjeluje na Božjoj ljepoti i na taj način čovjeka približava Bogu, tumači objavu koju Bog preko liturgije objavljuje čovjeku. Čovjek koji osjeća cjelokupni sklad ima mogućnost radovati se zbog darovanoga i slavljenoga, a gubi osjećaj za vlastiti konformizam. Ljepota u liturgijskom slavlju zapravo poziva čovjeka na preobrazbu, jer kroz estetiku promatramo otajstvo koje nam omogućuje predokus raja. Liturgija nam doziva u pamet pradogađaje, pokazuje nam da se Bog objavljuje u povijesti i svaki put iznova uprisutnjuje Krista među ljudima. Liturgija u sebi sadržava dinamizam koji nam pokazuje Kristov dolazak, najprije po utjelovljenju, a na kraju vremena u paruziji. Središte liturgijske estetike je svakako vazmeno otajstvo. Posredstvom euharistije Krist nas privlači k sebi i poziva nas u zajedništvo. Ona je najviši izričaj Božje slave. Stoga se liturgiju može smatrati spuštanjem neba na zemlju. Sa sigurnošću je moguće reći da ljepota u liturgiji nije samo dekorativni čimbenik, nego nosivi element liturgije. Percipirajući liturgiju moguće je doživjeti predokus Eshatona, jer liturgija u sebi sadržava cjelokupno otajstvo uskrsloga Krista. Ona kroz riječ, gestu, simbol, umjetnost, glazbu, šutnju, govor svjedoči ljudima, na poseban način onima koji participiraju u liturgijskom slavlju, Kristovo otajstvo, predočujući im njegovu prisutnost, omogućavajući im pogled u onostrano.

Estetika u sebe uključuje sva osjetila. Ona je dio liturgijskog govora i sastavljena je od ideja, riječi, otajstvenih čina, božansko-ljudskoga djelovanja, vjere, intuicije, gesta i simbola, radosti slavlja i kontemplacije. Stoga su ljepota riječi, slike, zvuka i mirisa neophodne, jer liturgija je po svojoj naravi složena i ona obuhvaća cijelog čovjeka u svoj njegovoj kompleksnosti i u svim aspektima njegova bića. A ljepota je u skladnom omjeru svih komponenti tako da svi oni skladno čine jedinstvo. Tako ona, svjedočeći trojstvenu dimenziju Boga i Isusa Krista otvara srce čovjeka da primi u sebe Božju poruku i da joj se trudi prilagoditi cijeli svoj život.

Do danas ne postoji potpun sustavni prikaz glazbene estetike. Važnost glazbene estetike leži u njezinu bavljenju onime čemu muzikologija u užem smislu riječi ne pridaje veliku važnost. Ovdje se na poseban način misli na utjecaj glazbe na čovjeka i njegove psihičke procese. Danas se sve više spominje terapija glazbom te se često pokušava uvidjeti i razumjeti kako glazba utječe na čovjeka i na njegovo tijelo i dušu. U povijesti ljudske misli pokušalo se otkriti bit glazbe i na taj način shvatiti pojedine aspekte glazbenog iskustva i osjećaje koje glazba, odnosno glazbeno djelo, pobuđuje u čovjeku i koji procesi tada počinju djelovati te kakva je ljudska reakcija na glazbu. Sinteze na tom području uglavnom su vezane za povijesna razdoblja, dok govor o estetskom shvaćanju općenito još uvijek ne postoji. Naime, teško je razumjeti kako ljudski um percipira lijepo, dijelom zbog subjektivnosti u estetskim prosudbama, dijelom zbog velikih promjena u estetskim kriterijima. Grana filozofije koja se bavi umjetnošću ima za objekt svoga promišljanja djela lijepe umjetnosti. Filozofija umjetnosti prati umjetničko djelovanje, proizvodnju djela, dok estetika valorizira djelo kao završeno i traga za elementima lijepoga, pokušavajući otkriti njegovo etičko značenje i njegov ljudski smisao. Tako je moguće reći da estetiku ne zanima tijek rada, ne zanima ju način nastanka, nego ju zanima samo i jedino završeno djelo, rezultat koji udovoljava estetskom kriteriju pred kojega je postavljen.

Definicija glazbene estetike koja bi sasvim određivala glazbenu umjetnost ne postoji, postoji samo govor o glazbi s pojedinih aspekata. Tako se vrjednuju posebni elementi glazbenog djela, dok je jako teško dobiti estetsku prosudbu djela u cijelosti. Sama svrha glazbene estetike je donekle određena, a to je opisati i ispitati izvore ljepote same glazbe i glazbenog djela kao i njegovo djelovanje na čovjekov unutarnji život. Ne postoji glazbeno djelo koje čovjeka ostavlja bez reakcije. Nešto mu se sviđa, nešto mu se ne sviđa, na neke stvari reagira burno, neke ga smiruju, na neke ostaje ravnodušan. Glazbena estetika stoga želi proučiti na koji način glazba uspijeva u čovjeku pobuditi te reakcije te kakvu sugestiju može pružiti čovjeku. Naime, ton je onaj koji daje tijelo riječi, on ju uprisutnjuje u osjetilima, a način i intonacija kojom su izrečeni, odnosno ispejvani, daju nam sugestiju o kakvom se karakteru radi te što zapravo glazbeno djelo nudi svome slušatelju.

Glazbena estetika je zapravo stav prema umjetnosti. Ona iz prirode i ukusa izvlači pravila i načela umjetnosti i na taj način stvara kriterij ne temelju kojeg vrjednujemo određeno glazbeno djelo kao lijepo i vrijedno. Stoga svaki skladatelj pokušava svoje djelo na što bolji način prilagoditi upravo kriterijima koje pred njega stavlja glazbena

estetika. Jedan od svakako najvažnijih pojmova s tim u vezi je i originalnost. Glazbena estetika originalnost smatra vrlinom, stoga je potrebno da svaki skladatelj na sebi što svojstveniji način izrazi ono o čemu njegovo djelo govori. Ponavljanje tuđih ideja svakako ruši ideal estetskog glazbenog izražaja. Stoga se glazbena estetika može protumačiti i kao interdisciplinarno područje proučavanja umjetnosti jer se bavi svim aspektima umjetničkog djela.

Vrijednovanje samoga djela ne možemo staviti u jednu jednostavnu formulu, jer umjetnost u sebi sadržava mnoštvo elemenata. U umjetničkom elementu potrebno je potražiti onaj humanistički, koji u čovjeku pobuđuje određeni osjećaj ugone i stvara pathos za glazbeni izričaj te čini čovjeka ljudskim. Svaki čovjek glazbeno, a i svako drugo umjetničko djelo doživljava na sebi svojstven način. Netko dublje, netko površno, netko istinski proživljava emocije izražene glazbenim linijama, dok drugi glazbu doživljavaju kao dekor koji ispunja pozadinu. Stoga govor glazbe možemo definirati kao nepojmovni jezik koji ima vlastitu terminologiju izraženu kroz intervale i harmonijske odnose. Mendelssohn u tumačenju svoje zbirke Pjesme bez riječi kaže da glazba ispunja dušu bolje od tisuću riječi.

Kod estetskog rasuđivanja sakralnih djela potrebno je nadasve obratiti pozornost na sugestiju koju šalju svom slušatelju. Naime, sakralna, na poseban način liturgijska glazba ima posebnu zadaću približavanja čovjeka Otajstvu Trojedinoga Boga. Dok svjetovna glazba u čovjeku budi različite reakcije na glazbeno – estetske podražaje, potrebno je da sakralna glazba u sebi uvijek sadrži dozu topline koja čovjekovo srce otvara božanskom djelovanju. Ona u sebi mora težiti onom savršenom skladu koji čovjeku približava Božje otajstvo. Glazba mora otvarati prozor u kraljevstvo nebesko, simbolizirati Trojstvo svojim jedinstvom različitih elemenata koje u sebi sadržava. Vokalni i instrumentalni izraz liturgijska su baština Crkve i stoga je itekako potrebno postaviti kriterije prema kojima bi se mogla vršiti raščlamba pojedinih djela i na taj način odrediti njihovu vrijednost u odnosu na liturgiju: melodijske linije koje čine sklad, harmonija koja dušu ispunjava toplinom, ton koji jednako uspješno uspijeva izraziti Kristovo rođenje, muku, smrt i uskrsnuće. Glazba je moćno sredstvo koje može na puno načina izraziti otajstvo. Njena svrha je stvoriti ton koji može kanalizirati čovjekove misli i uzdići njegov um da se, bez ikakve vanjske smetnje može otvoriti kontemplaciji i suobličenju Kristu. Harmonija tona mora biti u skladu s harmonijom cjelokupnog liturgijskog slavlja i trebala bi biti toliko uzvišena da čovjek uz nju zaboravi svoje svakodnevne brige da bi se mogao potpuno otvoriti Božjoj prisutnosti. Na poseban

način potrebno je uvijek i bez prestanka shvaćati da je pjevanje molitva, a molitva mora biti savršena i mora biti molitva srca. Stoga je potrebno da glazba uvijek iznova u čovjeku pobuđuje osjećaje molitve, da shvati da pjevajući moli za sebe, svoje bližnje, za svoje pokojne i za cijelu Crkvu, kao i za cijeli svijet. Na taj način glazba uspijeva sjediniti ljudska srca u skladan glas koji se poput kada uzdiže pred lice Gospodnje.